

ATATÜRK VE CUMHURİYET

BEKİR TUNAY

GİRİŞ

Tarih, en büyük laboratuvardır; ona başvurmadan gerçekleri meydana çıkarmak zordur. Biz de önce, kısaca da olsa, tarihe başvurmak istiyoruz.

XIX. yüzyılın önemli ve değerli bir yeri vardır. Her alanda, her yönde büyük gelişmelere sahne olmuştur. Bilim ve teknik alanındaki gelişmeler, medeniyet yönünde hızlı ilerlemeleri getirmiştir. Bunun sonucu, bir yandan hayat kuralları değişmiş ve bu gelişme, hızla toplum kurallarını etkilemiş, öte yandan da, devlet düzenlerini değişikliğe zorlamıştır. Fransa Büyük İhtilâli'nden sonraki "milliyetçilik akımları", başlıca etkenler arasındadır. Bu akım, hür ve bağımsız milletlerin doğmasına sebep olmuştur. Zamanın akışı içinde olaylar, şunu göstermiştir: Milletleri bir bayrak altında toplamak çok zordur; hatta mümkün değildir. Bu ise, imparatorluklar döneminin sonu olmuştur, Osmanlı İmparatorluğu da ayakta kalamayacaktır, kalamamıştır. Bu bir genel gidişti; dışında kalınamazdı. Gerçi, çare ve tedbir aramalar vardır, bunu da tabii görmek gerekir; nitekim Tanzimat bunlardan biridir. Başvurulan "Türkçülük, İslâmcılık, Osmanlılık ve Batıcılık" düşünceleri de, çare olmaktan uzaktı. İrk, din, mezhep ayrılıklarını bir bayrak altında toplamaya imkân yoktu. Milliyetçilik akımı daha güçlü geliyordu. İçte ve dışta, karışıklıklar ve kargaşa hakim olmaya başlamıştı.

Bu Konuyu Neden Seçtik?

Maksadımız, tarih yazmak değildir; tarih içinde cumhuriyetin gelişmesini de araştırmak istemiyoruz. Biz, Atatürk'ün hayat hikâyesi içinde, "cumhuriyet düşüncesi"nin gelişimini görmek, göstermek kararındayız; ne var ki, böyle bir genel çerçevenin çizilmesini yararlı bulduk.

Atatürk çok yönlü, yapıcı ve yaratıcı, büyük bir insandır. Bugüne kadar, birçok yazar, eleştirici ve araştırmacılar, Atatürk'ün

çeşitli yönleri üzerinde durmuşlardır. Bize göre, O'nda "cumhuriyet düşüncesi"nin hangi yıllarda başladığı ve nasıl geliştiği üzerinde az durulmuştur, oysa Atatürk'ün en büyük eseri Cumhuriyet'tir.

Bilindiği gibi cumhuriyetçilik, bir bütün olan "Atatürk İlkeleri"nden biridir; inkılâpların oturduğu temeldir. Hiç şüphesiz, öteki ilkeler, bu temeli gerçekleştirmek ve sağlamlaştırmak amacına dönüktür. Atatürkçü Düşünce Sistemi, devletimize ruh, şekil ve yön vermesi bakımından, "cumhuriyet"te kendini gösterir; daha doğrusu heybetleşir. Yapıcılık ve yaratıcılık, bu oluşumda başta gelir, aynı zamanda da, Atatürkçülük'ün temel felsefesini oluşturur. Böylece, Atatürkçü Düşünce Sistemi'ni kavramak, düşünce ile hareketi birleştiren yapıcı ve yaratıcı gücü kavramakla mümkün olabilir.

Atatürkçülük'te İnsan

Atatürk, her şeye insan faktörü ile başlar. Atatürk'e göre insan, çok önemli, hatta yegâne unsurdur. İnsansız bir toplum, bir millet düşünmek mümkün değildir; hatta ne bir düzen, ne bir yönetim, ne bir inkılâp, ne de bir uygarlık söz konusu olabilir. Bu nedenle, "Atatürkçü düşünce"yi anlamak için, önce insanı anlamak gerekir. Ancak bu yolla, Atatürk'ün insana ve insanlık dünyasına getirdikleri anlaşılabilir; böylelikle de, cumhuriyeti seçmesinde, insan ve insanlık düşüncelerinin hâkim unsur olduğu kabul edilebilir. Bunun içindir ki, Atatürkçü Düşünce Sistemi "evrensel"dir. Nitekim Atatürk diyor ki : "... Türk milleti, millî, hissî, insanî hisle yan yana düşünmekten zevk alır. Vicdanında, millî hissin yanında, insanî hissin şerefli yerini daima muhafaza etmekle gurur duyar. Çünkü, Türk milleti bilir ki, medeniyete giden yegâne yolda tam bağımsız ve fakat kendileriyle paralel yürüdüğü umum medenî milletlerle, karşılıklı insanî ve medenî ilişki, elbette ilerleme ve gelişmemizin devamı için gereklidir. Ve yine malûmdur ki, Türk milleti, her medenî millet gibi, geçmişin bütün devirlerinde keşifleriyle, icatlarıyla medeniyet âleminde hizmet etmiş insanların, milletlerin kıymetini takdir ve hatıralarını hürmetle muhafaza eder. Türk milleti insanlık âleminin samimî bir ailesidir."¹

¹ A. Afetinan, Medenî Bilgiler ve M. Kemal Atatürk'ün El Yazıları, Türk Tarih Kurumu Yayını, 1969, s. 369-370, el yazısı 19-20.

Her milleti insanlık dünyasının bir ailesi saymak, insan ve insanlığa verilen en yüce değeri ifade eder. O nedenle de Atatürk: “.. İnsanları mesut edecek yegâne vasıta, onları birbirlerine yaklaştırarak, onlara birbirlerini sevdirecek, karşılıklı maddî ve manevî ihtiyaçlarını temine yarayan hareket ve enerjidir.”, “.. Dünya barışı için insanlığın gerçek mutluluğu, ancak bu yüksek ideal yollarının çoğalmasında ve muvaffak olmasıyla mümkün olacaktır.”² İşte bu yüksek görüşler, Atatürk’ün insan ve insanlık anlayışını belgelemektedir. Ne fazilet yüklü bir vicdan, ne sevgi ve şefkat dolu bir yürek, ne erişilmesi güç bir gönül ermişliği! İnsan olup da, bu görüş ve düşünüş karşısında irkilmemek mümkün mü? Hele: “... Birçok zaferler kazandım. Fakat, bunların en büyüğünden sonra bile, her akşam savaş alanlarında ölen bütün askerleri düşünerek, içimde derin bir keder duyuyorum”³ ifadeleri, insanlık dünyasını sarsacak kadar güçlü değil midir?

Yakın Tarihimiz İçinde Cumhuriyet Düşüncesi

Tanzimatla birlikte, bizde de Batı düşüncesi ile temas başlamış; Batı’nın siyasî ve hukukî düşüncelerine eğilinmiştir. Aydınlar, öğrenip anlayabildiklerini ülkeye aktarma çabasına düşmüşlerdir. “Düşünce özgürlüğü, ulusal egemenlik ve cumhuriyet sözcükleri kullanılmaya başlanmıştır. Bu sözcükler üzerinde ilk kez kalem gezdiren, Şinasi’dir.”⁴ Cumhuriyet sözcüğü üzerinde, bir ara, Namık Kemal’in de durduğu yazılır. Şöyle ki: “... Bizde cumhur yapmak kimsenin aklına gelmez. Fakat, yürütülmesine imkân olmamakla hak, batıl olmuş demek değildir”⁵, ifadelerini kullanır.

Genç Türkler’in de, Genç Osmanlılar gibi, cumhuriyetin ilkeleri üzerinde durmadıkları yazılmaktadır.⁶ Cumhuriyet düşüncesi üzerinde birkaç belgeye daha değinerek “Atatürk’ün cumhuriyet düşüncesi”ne geçmek istiyorum. Kıymetli tarihçimiz, Tarık Zafer

² Utkan Kocatürk, Atatürk’ün Fikir ve Düşünceleri, genişletilmiş 3. baskı, Ankara 1984, s. 323.

³ George Benneb, Yabancı Gözüyle Cumhuriyet Türkiye, Ankara 1938, s. 33.

⁴ Enver Ziya Karal, “Atatürk ve Devrim”, Konferanslar ve Makaleler (1935-1978), Ankara 1980, s. 26.

⁵ İhsan Sıngu, Tanzimat ve Yeni Osmanlılar, 1940, s. 77.

⁶ Enver Ziya Karal, “Atatürk ve Devrim”, Konferanslar ve Makaleler (1935-1978), Ankara 1980, s. 27.

Tunaya: "Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ilk beyannamesi incelenince, her ne kadar 'usûl-ü meşveret'ten söz edilmekte ise de, Osmanlı hanedanının devamı, saltanat ve hilâfete bağlılık öngörülmektedir."⁷ Gizli ve açık kurulan cemiyetlerin beyannamelerinde de cumhuriyet sözüne raslamak mümkün değildir.⁸ 1911 yılının 29 Nisanında, Süleyman Nazif Bey'in Ebüzziya Tevfik Bey'e yazdığı bir mektupta ise: "... Söz aramızda kalsın; halifelik bizim için daima bir yük olmuş ve dört buçuk yüzyıldan beri millî varlığımızı kemirmekle yıkıcılık edip durmuştur. Dikkat edilmiyor ki bizim gelişme ve yükselme dönemimiz, halifeliğin Osmanlılara geçmesinden sonra kapanmaya başlamıştır. Bize halifelik geçtikten sonra ..... Asker ve memurlarımızın yılda dört ay maaş alamadıkları zamanlarda bile, Mekke ile Medine'ye para gönderilmesine dikkat edilir. Çıplak gezen askerleri giyindirecek yerde Hicaz'da kutsal mezarlara örtüler hediye olunurdu."⁹ Görüldüğü üzere, dolaylı da olsa, birçok şey ifade edilmektedir. Profesör Tarık Zafer Tunaya ise: "... Yakın tarihimizde İkinci Meşrutiyet olarak anılan dönem '1908-1918', Türkiye'nin demokratik gelişmelerinde, ileri ve yürekli atılımlarla doludur. Bu dönem, II. Abdülhamit'le özdeşleşmiş bir istibdat rejimini yıkmış; Jön Türkler'i ülkedeki tüm özgürlük savaşçıları ile birleştirmiş, iş başına getirmiştir"¹⁰ demektir. Daha sonraki satırlarda ise: "... 1876 Kanun-ı Esasî'si, padişahçı bir anayasa olduğu için, 1909 tadilatı ile birleştirilerek ikinci parlâmenter rejimde karar kılınmıştır. Hiçbir zaman halka indirilememiş ve toplumca benimsenmemiş..."¹¹ Cumhuriyet konusuna büyük önem veren tarihçimiz Tunaya: "... Ancak, hemen hepsinin kuruluş beyannamelerinde, Osmanlı hanedanına ve hilâfete bağlılıktan ve birçoklarında meşrutiyetten söz edilmektedir. Hatta, İttihat ve Terakki Cemiyeti¹² başta olmak şartıyla, Osmanlı Demokrat Fırkası¹³, Mutedil Hürriyetperveran Fırkası¹⁴ ve Ahali Fırkası

⁷ Tarık Zafer Tunaya, Türkiye'de Siyasî Partiler (1895-1952), İstanbul 1952, s. 39.

⁸ a.g.e., s. 39-363.

⁹ Resimli Tarih Mecmuası III, Ocak 1956. s. 44.

¹⁰ Tarık Zafer Tunaya, Türkiye'de Siyasî Partiler (1859-1952), İstanbul 1952, s. 3.

¹¹ a.g.e., s. 5.

¹² a.g.e., s. 19, 127.

¹³ a.g.e., 171, 181.

¹⁴ a.g.e., s. 200, 218.

-ki bu firkanın kuruluşu 1911'dir - programında, 'hâkimiyet-i milliye, bir memlekette ahali tabir olunan ve bihakkın efkâr-ı umumiyenin mümessili bulunan ekseriyetten'¹⁵ söz etmesine rağmen, ne kurucularının konuşmalarında, ne de faaliyetlerinde cumhuriyet sözüne yer verilmemektedir. Hürriyet ve İtilâf Fırkası da, 1911 yılı programında: ... Hakikî bir vahdet-i siyasiye tesisine ve vatan-ı Osmanî'nin duçar olduğu mehalikin ve avamilin izalesi ile Osmanlı saltanatının temin-i atisine çalışmaktır"¹⁶ denildiğini de belirtmektedir.

Yakın tarihimizdeki bu birkaç örnek, konuyu aydınlatmaya yeter sanırım. Açıkça belirlendiği gibi, her şey hanedan, saltanat, hilâfet temeline oturtulmaktadır; hürriyet ve musavat teraneleri yapılmaktadır. Kimsede ve hiçbir kuruluşta hâkimiyeti millete götürebilecek bir çaba yoktur. Cumhuriyet sözcüğü Şinasi ve Namık Kemal gibi birkaç düşünürümüzün dışında, bir ad olarak bile geçmemektedir.

Mustafa Kemal'de Cumhuriyet Düşüncesi

Şu bir gerçektir ki Mustafa Kemal, çocuk yaşından itibaren Batı ile temas halindedir. Selânik, Osmanlı İmparatorluğu'nun Batı'ya açılan penceresidir. Mustafa Kemal, Selânik Rüştiyesi'nde (ortaokul) okumuş; Manastır İdadîsi'ni (lise) bitirmiş; sonra da İstanbul'da, Harbiye'ye girmiştir. Ondaki Batı düşüncesini, rahmetli Orgeneral Asım Gündüz şöyle anlatır: "Gerek Harbiye'de, gerek Harp Akademisi'nde bir şey dikkatimi çekti. Doğu illerinden ve Anadolu'dan gelen arkadaşlar, İstanbullular gibi, yalnız dersleri ile meşguldüler. Sadece Manastır İdadîsi'nden Harbiye'ye gelen arkadaşlarımız daha çok uyanık, daha çok Batı'ya dönüktüler. Onlar, derslerinin dışında, memleketin meselelerini de tartışıyorlar, bu konuda fikir ileri sürüyorlardı. Mustafa Kemal de bunlardandı."¹⁷

Atatürk'ü inceleyen değerli profesör, tarihçi Enver Ziya Karal da şöyle demektedir: "Harp Akademisi'nde, askerliğin uzmanlık bilimleri yanında hitabet, yabancı dil, sosyolojiye merak sardı. Bu arada, istibdat idaresinin yasak etmiş olduğu inkılâpçı edebiyata da dadandı. Fransız İhtilâli bildirilerini okuyor; Namık Kemal'in özgür-

¹⁵ a.g.e., s. 234, 246.

¹⁶ a.g.e., s. 262, 312.

¹⁷ Asım Gündüz, Hatıralarım, hazırlayan : İhsan Ilgar, İstanbul 1973, s. 13.

lük ile ilgili şiirlerini ezberliyordu.”¹⁸, “. . . Fransızca ve Almanca bildiği için, bu dillerden mesleği ile ilgili çeviriler yapmış olduğu bilinmektedir. Okumuş olduğu eserler arasında, askerlik mesleği ile ilgili olanlar başta gelmekle beraber, tarih, sosyoloji, hukuk kitapları vardı.”, “Devrin Türk şair ve edipleri arasında Ziya Paşa, Namık Kemal, Tefik Fikret, Mehmet Emin, Süleyman Nazif’i beğenirdi. . . Fransız düşünürlerinden Voltaire, Rousseau, Montesquieux’yu okumuştur. İhtilâl simalarından Mirabeau, Danton ve Robespierre ile Napoleon’u okumuştur. August Comte, Durkheim ve Bergson’u . . . Wells’in Cihan Tarihi’ni ve Darwin’i de hatmetmiş olduğu anlaşılmaktadır.”¹⁹

Atatürk, genç yaşında geniş bir kültüre sahipti. Çok okurdu; okuduklarını da çok iyi hazmettiği bilinmektedir. O’nun hayat hikâyesi içinde, tutum ve davranışlarında, bu gerçeği daima görmek ve anlamak mümkündür.

Harp Akademisi Yılları

Rahmetli General Ali Fuat Cebesoy, en iyi arkadaşlarından biridir. Hafta sonları, Cebesoy’ların Kuzguncuk’taki evlerine de gitmektedir. Orada, Osman Nizamî Paşa²⁰ ile tanışır. Paşa ile Osmanlı İmparatorluğu’nun geleceği üzerinde bir görüşme yaparlar. Bu konuşma için Ali Fuat Cebesoy: “. . . Konuşmaların ruhu, memleketin fenaya doğru gitmekte olan durumu idi. Osman Nizamî Paşa’ya göre Sultan Hamit, vehimli ve idareimaslahatçı bir hükümdardı. İstibdat idaresinin değişeceğine, hatta yumuşayacağına dair onda, hiçbir belirti yoktu.” Bu sözleri irkilerek dinleyen Harp Akademisi öğrencisi Mustafa Kemal’e Osman Nizamî Paşa der ki: “—İstibdat idaresi bir gün elbette yıkılacaktır. Fakat, onun yerine, Batılı manada bir idare gelip memleketi her bakımdan acaba kalandırabilecek midir? Ben buna inanmıyorum.” Mustafa Kemal ise: “—Paşa Hazretleri, Garplı manadaki idareler de zamanla gelişmişlerdir. Bugün uyur gibi görünen milletimizin çok kabiliyeti ve cevheri vardır. Fakat, bir inkılâp vukuunda bugün iş başında olanlar, yerlerini muhafaza etmeye kalkarlarsa, o vakit buyurduğunuz kabul

¹⁸ Enver Ziya Karal, “Atatürk ve Devrim”, Konferanslar ve Makaleler (1935-1978), Ankara 1980, s. 5, 6.

¹⁹ a.g.e., s. 9.

²⁰ Eski Berlin Elçisi ve Bayındırlık Bakanı.

etmek lâzım gelir. Yeni nesiller içerisinde her hususta itimada lâyık insanlar çıkacaktır.”²¹

Hiç şüphesiz, Mustafa Kemal’in Batılı anlamda bir idareden söz etmesi, kafasında padişahlığın ötesinde bir yönetim düşüncesinin varlığını belirlemektedir. Nitekim, sonradan Şam’a sürgün giden Mustafa Kemal, orada Vatan ve Hürriyet Cemiyeti’ni kurar. Cemiyetin gelişmesi ve daha etkili olabilmesi için Makedonya’yı uygun görür. Vatan ve Hürriyet Cemiyeti’ni, Selânik’te de kurar. Kuruluş gecesi, arkadaşlarına şu konuşmayı yapar: “. . . Hürriyet olmayan bir memlekette ölüm ve izmihlâl vardır. Her terakkinin ve kurtuluşun anası hürriyettir. . . . Kahhar bir istibdada karşı, ancak ihtilâl ile cevap vermek, köhneleşmiş olan çürük idareyi yıkmak, milleti hâkim kılmak. . .”²²

Milleti hâkim kılmanın bir tek anlamı vardır: İsim söylenmemiş olsa bile bu, “cumhuriyet”e giden yolu göstermektir; daha açık bir ifade ile, “cumhuriyet”tir. Nitekim daha sonraları, topçu stajı için Şam’a gitmeden önce, Beyrut’ta arkadaşları ile yaptığı konuşmada konu, bir parça daha aydınlanacaktır. Mustafa Kemal, arkadaşlarına şöyle söyleyecektir: “. . . Dava, yıkılmak üzere bulunan bir imparatorluktan, önce bir Türk Devleti çıkarmaktır.”²³

Mustafa Kemal, bir süre sonra, Selânik’teki orduya tayin edilir. Oradaki arkadaşlarına da bu durumu açıklar. Amacı, arkadaşlarını derleyip, toparlayıp bir istikamete yöneltmektir. İstikamet ise, açık seçik bellidir: milleti hâkim kılmak. Arkadaşlarıyla şöyle konuşur: “. . . Meşrutiyetin ilânı yeter çare olamaz. Cemiyetin, bir siyasî parti haline gelerek, hükümeti, meşrutiyetin ilânından sonra, ele alması lâzımdır. Parti, önceden bu vazifesine hazırlanmış ve ne yapacağını programlaştırmış olmalıdır. Aksi takdirde, ikinci meşrutiyet de birincisinin akibetine uğrar. Öyle ise ne yapılmalıdır?...” der. Çareyi şöyle dile getirir: “. . . Meşrutiyet, köhneleşmiş ve insicamını kaybetmiş olan Osmanlı İmparatorluğu’nun gövdesi üzerine değil, aksine Türk çoğunluğunun yaşadığı kısım üzerinde oturtulmak; düşmanlarının, yani büyük devletlerin yapacağı bir tasfiye yerine ihtilâl idaresi, kendi başına, bir Türk Devleti kurmalıdır.”²⁴

²¹ Ali Fuat Cebesoy, Sınıf Arkadaşım Atatürk, İstanbul 1967, s. 36.

²² Hüsrev Sami Kızıldoğan, Belleten, c. I, s. 622.

²³ Ali Fuat Cebesoy, Sınıf Arkadaşım Atatürk, İstanbul 1967, s. 108.

²⁴ Ali Fuat Cebesoy, Sınıf Arkadaşım Atatürk, İstanbul 1967, s. 114.

O devri ve gizli- açık kuruluşları incelediğimiz zaman görüyoruz ki, kökten değişiklik isteyen tek adam, Mustafa Kemal'dir; ötekiler, ihtilâli düşünmemektedirler. Sadece, meşrutiyeti ilân ile Anayasa'nın yürürlüğe girmesini, yeter çare görmektedirler. Âdeta, padişahlık müessesesine yan gözle bakmak bile akıllarının kenarından geçmemektedir. Mustafa Kemal ise, çok farklı bir görüş ve düşünce içindedir: Önce, padişahlık müessesesinin yıkılmasını düşünmektedir; yeni bir Türk Devleti kuruluşunu tasarlamaktadır. Hatta, bu devletin hudutlarını bile çizmiştir. O'na göre: "... Doğu ve batı Trakya bizde kalmalı... Edirne Vilâyeti kuzey hududu Bulgaristan aleyhine düzeltilmeli... Arnavutluk bağımsız olmalı... Anadolu sahillerine yakın olan adalar, kurulacak yeni Türkiye Devleti'nde kalmalı... Güney hudutlarımız ise, Hatay, Halep ve Musul Vilâyetlerini içine almalı."²⁵

Mustafa Kemal'in çabaları için bir yabancı yazar şöyle demektedir: "Mustafa Kemal gibi Avrupa aydınlarının ve politika yazarlarının yapıtlarını da gizlice okuyan vatansever, genç bir asker bu harekete katılması, gayet doğaldı. Bununla beraber O, Genç Türkler'in bir Osmanlı ulusu konseptine, baştan itibaren, inanmıyordu. Tarihin de göstermiş olduğu gibi, haklı olarak, bunda bir çelişki görüyordu. Çünkü, çok uluslu toplum ilkesi, ulus bilincinin oluşması ve ulusların özgürlük savaşları karşısında, eskimiş, modası geçmiş bir ilkeydi. Fakat, o günlerde Türk'ten ulus olarak söz eden kimdi! Türkler bile ulus sözünü ağızlarına alamıyorlardı. Böylece, sözcülerini ulusal hırslar peşinde koşan, güvenilmez kişiler olarak gördüğü "Genç Türkler Hareketi" içinde bir başarı sağlayamazdı."²⁶

Atatürk, daha gençliğinden itibaren, ne "Osmanlılık" fikrini kabullenmiş, ne de katılmıştır; ne Pantürkizm'e, ne de Panislâmizm'e inanmıştır. O, daima, çoğunluğunu Türklerin oluşturduğu bölgede, bir Türk Devleti düşünmüştür. Batılı aydınların eserlerini çok iyi takip etmiştir. Fransız İhtilâli'nin ise, sonuçları ile, dünyayı nasıl etkilediğini çok iyi görmüştür. Bu nedenle de, ne teokratik bir devlet düşünmüş, ne padişah ve halife değişikliğini hastalığa çare olarak görmüş, ne de meşrutiyetin bekleneni getire-

²⁵ a.g.e., s. 116, 117.

²⁶ Askerî Tarih Bülteni, sayı 16, s. 107.

ceğine inanmıştır. Apaçık söylemese de tavrı, düşüncesi daima halkın hâkimiyetinden yana olmuş; millet düşüncesini, her şeyin üstünde tutmuştur. Daima “millî devlet” ideali ile yaşamıştır.

İkinci Meşrutiyet ve Sonrası

İkinci Meşrutiyet ilân edilir. Rahmetli Ali Fethi Okyar, Talât Paşa ile dertleşirken, teşkilâtın iki ay içinde, her yerde şubeler açtığını belirtir. Türk'ten gayrisinin bu işte çabalı olmadıklarını Talât Bey'e açıklar ve: “... Onları Türklüğe bağlamanın zamanı da, fırsatları da heder olmuş... Şimdi, hepsi kendi ırk, din, milliyet ve cinsi için didiniyor. Bunu da bizlerin sırtlarından yapıyor. Biliyorum, ama elden ne gelir. Sabredeceğiz ve hakikati görerek kendimize geleceğiz. Dur hele bakalım; şu köprüleri geçelim. Bizden önce onlar bizi terk edecek”²⁷ der. Bu da açıkça gösteriyor ki, çağın gerisinde kalmıştır. Bütün bunları, çok önceleri gören ve apaçık gösteren Mustafa Kemal olmadı mı? O'nun fikirlerine itibar etmeyişin acı sonuçları değil mi bunlar? Nitekim, bu acı gerçekleri iliklerine kadar duyan değerli yazar Hüseyin Cahit Yalçın: “... Hükûmette ve hükûmetin gidişinde bir değişiklik göze çarpıyordu. Bakanlar değişmişti. Sarayın, halkın nefretini çekmiş bütün ileri gelenleri, yerli yerinde duruyordu. Yalnız, nerede ise istemiye istemiye bir af duyurulmuştu. ... Bu nasıl bir inkılâptır ki, inkılâbı gerçekleştirenler ortada yoktu... Dar, sık, karanlık bir çevre içinde, kendi kendilerine yetmişlerdi. Batıyı pek uzaktan, şöyle böyle seçiyorlar... Meşrutiyetten sonrasını düşünememişlerdi. Meşrutiyet bir kez gerçekleşince, bir tılsım etkisiyle, işlerin kendiliğinden düzeliverceği duygusu belki sürüp gitmişti.”²⁸

Tabii bütün bunlar, Mustafa Kemal'i haklı çıkarıyordu. Aslında, İttihat ve Terakki Cemiyeti ileri gelenlerinde meşrutiyet ilân edilmesi, asıl hedefi, gayeyi teşkil ediyordu. Bu nedenle meşrutiyet sonrası için, ne bir plân, ne bir program, ne de bir ileri atılım düşünceleri vardı. Mustafa Kemal'i de, anlasalar bile, anlamamazlıkta kararlı idiler. Onlarda tek bir fikir hakimdi, o da “Osmanlılık” fikri idi. Nitekim Cemal Paşa: “... Esasen, Selânik'te teşekkül

²⁷ Ali Fethi Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, İstanbul 1980, s. 28.

²⁸ Hüseyin Cahit Yalçın, *Siyasal Anılar, İş Bankası Yayınları, İstanbul 1980, s. 19, 25.*

etmiş olan İttihat ve Terakki Cemiyeti gizli idi. Dahilî siyaset programı, Mithat Paşa Kanun-ı Esasî'sinin meriyetinin iadesi idi. Bu Kanun-ı Esasî'nin temeli de, Osmanlı mülkünde Osmanlı idaresi, camiası ve tevsi-i mezuniyet esaslarının tatbiki idi"²⁹ demektedir. Ayrıca, hatıralarının devamında da : “.Bizi Türk siyaseti yapmış olmakla itham edenlere, gayet kati bir lisanla bildiririm ki, biz Türk siyaseti değil, Osmanlı camiası siyaseti yaptık.”³⁰

Bütün bunlar gösteriyor ki, cumhuriyet fikri düşünülmemiştir; düşünülmemektedir; hem de, her şeye hâkim buldukları halde. Nitekim, Hintli yazar Feroz Ahmad, “İttihat ve Terakki” adlı eserinde: “. . . Cemiyet'in, yaptığı ihtilâlden en güçlü grup olarak çıktığı halde, siyasal gücü otomatik olarak tekeline almak garantisine sahip olmadığını ortaya koymaktır”³¹, dedikten sonra daha ilerdeki sayfalarda: “. . . Durum, Cemiyet'in isterse hemen iktidara gelebileceğini göstermekteydi. Padişahın geleneksel otoritesi yıkılırken, İttihat ve Terakki'nin hem gizli cemiyetlere özgü bir mistiği vardı hem de, ihtilâli sonuçlandırmasından ötürü itibarı artmıştı.”³² Aslında, en doğru sözü Talât Paşa söylemektedir: “. . . Kabahat da, gaflet de bizim. Fikriyatçıları, prensipleri, programı, muhtevanın kadrosu ve müesseseleri olmadan iktidara gelinir mi?”³³

Millet ve memleket için düşündüklerini kafasında bir millî sır olarak saklayan Mustafa Kemal, zamana da olaylara da hâkim olmasını çok iyi bilen bir deha idi. Hayalci değil, hesapçı idi. Olaylar zincirinde O'nu hep bu üstün nitelikleriyle görüyoruz. Nitekim” “31 Mart olayı”nda, kolağası rütbesiyle İstanbul'a, Çekmece önlerine gelen Mustafa Kemal, iki bildirge yayımlar. Kendi kaleminden çıkan bu bildirgeler, bugün de, ibret ve dehşetle okunmaya değer. Bu bildirgede İstanbul'a, milletin emri ile, onun adına iş görmek için geldiklerini ifade eder. Anayasa'nın üstünde hiçbir kanun ve kuvvetin olamayacağını açıklar.³⁴ Bu iki bildirge dikkatle incelenince, iki husus açıkça görülür: Biri, dolaylı da olsa, padişaha değil millete dayanmanın gereği; öteki de, İttihat ve Terakki Ce-

²⁹ Cemal Paşa, Hatıralar, İstanbul 1977, s. 415.

³⁰ a.g.e., s. 417.

³¹ Feroz Ahmad, İttihat ve Terakki (1908-1914), İstanbul 1984, s. 11, 12.

³² a.g.e., s. 41.

³³ Talât Paşa'nın Gurbet Hatıraları, c. II, s. 708.

³⁴ Atatürk'ün Jeopolitik ve Stratejik Görüşleri, Harp Akademileri, s. 281, 284.

miyeti ileri gelenlerine, şahısları için değil, millet ve memleket için çalışmalarının işaretlenmesi. Millet adına iş görmenin yetkisini millet vereceğine göre, yine millete, millet iradesine saygı, sevgi ve güveni ortaya koymaktadır. Bu ise, millî hâkimiyete uzanan bir yolu ve yönü gösterir. Mustafa Kemal, Yıldırım Orduları Grubu Kumandanı olur. 5 Kasım 1918'de, arkadaşı Ali Fuat Cebesoy'u, Katma'dan Adana'ya çağırır ve O'na der ki: "Artık milletin, bundan sonra, kendi haklarını kendisinin araması ve müdafaa etmesi, bizlerin de, mümkün olduğu kadar bu yolu göstermemiz ve bütün ordu ile beraber yardım etmemiz lâzımdır."³⁵ Bu ifadelerden de şu sonuca varmak gerekmektedir: Bu konuşmada millet haklarına değinilmektedir. Hakların aranması ve müdafaa edilmesi, halka dayandırılmaktadır. Halka dayanmanın gereği vurgulanmaktadır. Padişah etrafında birlik yerine halkın bizzat kendi gücünün doğuracağı birlik, esas olarak ele alınmaktadır. Bunun da açık anlamı, halk idaresine dayanan cumhuriyettir.

19 Mayıs 1919'da Samsun'a Çıkan Mustafa Kemal Paşa

"Ben 1919 senesi Mayısı içinde Samsun'a çıktığım gün elimde hiçbir kuvvet yoktu. Yalnız büyük Türk milletinin asaletinden doğan ve benim vicdanımı dolduran yüksek ve manevî bir kuvvet vardı. İşte ben bu millî kuvvete, Türk milletine güvenerek işe başladım."³⁶ Bu başlangıç bile, Atatürk'ün millî güce, millet gücüne, yani halka dayanışına yeter delildir. Bundan sonra, halk içinde, halkla, halk için işler yürüteceğinin kesin ifadesidir.

Çok iyi bilindiği üzere, "Ya istiklâl, ya ölüm" inancıyla yola çıkan Mustafa Kemal'in tek inandığı ve dayandığı, millettir. Onun içindir ki, milleti "millî ruh" bilinci potasında topladı. Daima milleti, milletin desteğini, milletle birlik ve beraberliği dile getirerek Amasya'ya gelmişti. Millî Mücadele'nin ilk ve büyük mücadelesini, "Amasya Tamimi" olarak, buradan cihana açıkladı ve: "Milletin durumunu ve davranışlarını göz önünde tutmak ve haklarını dile getirmek, bütün dünyaya duyurmak için, her türlü tesir ve denetimden kurtulmuş bir Millî Kurul'un varlığı..."ndan

³⁵ Ali Fuat Cebesoy, Millî Mücadele Hatıraları, İstanbul 1953, s. 29.

³⁶ Utkan Kocatürk, Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri, 3. baskı, Ankara 1984,

söz ediyordu. Sonra da, diyordu ki: "Milleti, yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır."³⁷ Yine de apaçık anlaşılacağı üzere bu, millet adına iş görecek bir teşekkül arayışı idi; milletin azim ve kararının üstünlüğüne inanıştı. Bunda, ne Osmanlılığın ihyası alâmeti vardı, ne Mustafa Kemal'in kişisel hırsı, ne de diktası görü-lüyordu. Düpedüz halkın iradesine dayanan bir düzen ifade edilmekte idi; bu da, sadece adı söylenmeyen "cumhuriyet"ti. Bilindiği gibi, halkın namına iş görmek, halk tarafından seçilmeyi gerektirir; bu ise, "millî irade"dir. Durum, Erzurum'da daha da berraklığa kavuşa-caktır. Erzurum Kongresi öncesi, Atatürk, yaptığı bir konuşmada: "Arkadaşlar, tek tedbir: hakimiyet-i milliyeye müstenit, bilâkayıt ve şart, müstakil bir Türk Devleti teşkil etmek ve hedefe, behemehal, vasil olmaktır."³⁸ 13 Temmuz 1919 gecesi, genel durumu gözden geçiren Mustafa Kemal Paşa, askerî ve mülkî makamlara çektiği şifre telgraf-ta: "Devlet ve milletin mukadderatına hâkim olan, irade-i milliyedir"³⁹ demek suretiyle, cumhuriyete giden yolda, yeniden, ne uzun mesafe almış olduğunu gösterir. 7 Ağustos 1919 tarihli Erzurum Kongresi kar-arlarının 8. maddesi ise şöyledir: "Milletlerin kaderini kendilerinin çizdiği bu tarihî çağda, İstanbul hükûmetinin de millî iradeye boyun eğmesi zorunludur. Çünkü millî iradeye dayanmayan hükümetlerin kendi başlarına verdikleri kararlara milletçe uyulmadığı gibi, bu kararların, dışta da itibarı olmadığı ve olmayacağı şimdiye kadarki olaylar ve sonuçları ile ispatlamıştır."⁴⁰ Aslında, Erzurum karar-larından önce, 7/8 Temmuz gecesi sabaha karşı, Mustafa Kemal Paşa, Mazhar Müfit ve Süreyya Beylerle yaptığı bir görüşmede konuşmaya başlamadan önce bir şart ileri sürer: "Defterin bu yap-rağı kimseye gösterilmeyecek. Sonuna kadar mahrem kalacak. Bir ben, bir Süreyya, bir de sen bileceksin, şartım budur" der; söz alır ve: "Pekâlâ... yaz!" diyerek şunları söyler: "Zaferden sonra şekl-i hükümet cumhuriyet olacaktır. Bunu size daha önce, bir sualiniz münasebeti ile söylemiştim; bu bir. İki, padişah ve hanedan hak-kında, zamanı gelince, icap eden muamele yapılacaktır."⁴¹

³⁷ Atatürk, Nutuk, c. I, s. 30, 32.

³⁸ Mazhar Müfit Kansu, Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber, c. I, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1966, s. 32.

³⁹ a.g.e., s. 53.

⁴⁰ Mahmut Goloğlu, Erzurum Kongresi, Ankara 1968, s. 111.

⁴¹ Mazhar Müfit Kansu, Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber, c. I, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1966, s. 131.

Mustafa Kemal Paşa, Millî Mücadele'nin amacını belirlerken şöyle demektedir: "Osmanlı Devleti'nin temelleri çökmüş, ömrü tamam olmuştu. Osmanlı memleketleri tamamen parçalanmıştı. Ortada bir avuç Türk'ün barındığı bir ata yurdu kalmıştı. Son mesele, bunun da taksimine uğraşmaktan ibaretti. Osmanlı Devleti, onun bağımsızlığı, padişah, halife, hükûmet, bunlar hepsi anlamı kalmamış birtakım manasız sözlerden ibaretti. O halde, ciddi ve hakikî karar ne olabilirdi? Bu vaziyet karşısında bir tek karar vardı. O da, millî hâkimiyete dayanan, kayıtsız ve şartsız yeni bir Türk Devleti tesis etmek! İşte, daha İstanbul'dan çıkmadan evvel düşündüğümüz ve Samsun'da Anadolu topraklarına ayak basar basmaz uygulamaya başladığımız karar, bu karar olmuştur."⁴²

Aslında cumhuriyet, 23 Nisan 1920'de gerçekleşmiştir; çünkü, millet hâkimiyetini temsil eden, Büyük Millet Meclisi'dir. Meclis ise, resmen, saraya ve dünyaya karşı, bu tarihte açılmıştır. Meclis açıldıktan sonra, millî hâkimiyet esası, asla sarsılmamıştır; daha doğrusu, güçlenerek gelişmiştir. Nitekim Mustafa Kemal Paşa, Meclis'te yapmış olduğu bir konuşmada: "Efendiler, millet bizi buraya gönderdi. Fakat ömrümüzün sonuna kadar biz burada ve bu milletin idaresini ve hâkimiyetini, miras kalmış mal gibi, temsil etmek için toplanmış değiliz. Ve sizi toplamak ve dağıtmak kudretine hiç kimse sahip değildir. Millet bilmelidir ki, bir günde vekillerini toplar ve gönderir. Burayı, hiç kimsenin, kayıt ve şarta bağlamaya hak ve salâhiyeti yoktur ve olmamalıdır"⁴³ demektedir. Açıkça belirlendiği üzere Mustafa Kemal Paşa, milletin, millî iradenin her şeyden daha üstün olduğunu savunmaktadır; bu ise, cumhuriyetin ta kendisidir. Atatürk, yine bir başka konuşmasında da: "Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti, bir halk hükûmetidir. Memleket menfaatlerine ait hususlarda, millet fertleri ile hükûmet arasında, vazife itibarıyla iştirak vardır"⁴⁴ demektedir. Bunun da anlamı, yine apaçık, "millî irade"dir; "demokrasi ve cumhuriyet"tir. Bir de, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin, 18 Kasım 1920 tarihli bir beyannameyi vardır. Bu beyanname de, bu husus apaçık ifadesini bulmaktadır; şöyle ki: "... Türkiye halkını emperyalizm ve

⁴² Atatürk, Nutuk, T. D. T. E. c. I, s. 12.

⁴³ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, I. İçtima, 2. Toplantı, s. 120.

⁴⁴ Atatürk'ün Tamim ve Telgrafları, c. IV., s. 421.

kapitalizmin zulmünden kurtararak irade ve hâkimiyetinin sahibi kılmakla gayesine vasil olacağı kanaatindedir.”⁴⁵

Biz, devamlı olarak “cumhuriyet” kullandık. İnanıyoruz ki, demokrasi ve cumhuriyet ayrı şeyler değildir. İkisi de, millî iradeyi hâkim kılma esasını kabul ettiğinden, aynı anlama gelmektedir. Mesele, halkın hâkimiyetidir; temsilcilerini halkın serbest iradeleri ile seçmesidir; halkın kendi kendisini yönetmesidir; cumhuriyetin anlaşılması ve geliştirilmesidir. Cumhuriyet düzeni içerisinde, zamanla demokrasi de gelişecektir; demokratik kurallar kökleşecektir. Bu düşüncelerle ki, Atatürk, cumhuriyet idaresi ile, bir yapı değişikliğini amaç edinmiştir. Böylelikle, bir yandan Batı düşüncesini kabul etmiş; öte yandan, bu düşüncenin tabii bir sonucu olarak, Batı medeniyetine gidişi işaretlemiştir. Aynı zamanda, Batı ölçülerine göre kurumları düşünmüştür. Bütün bunların ise, bir zihniyet değişikliğini gerektirdiğine inanmış, yaşadığı sürece de, bu zihniyet değişikliği yolunda, bitmez tükenmez çaba harcamıştır.

Zaferden Sonra

Ordularımız, 9 Eylül 1922’de İzmir’e ulaştı. Böylece, Millî Mücadele zafere ulaşmış oluyordu. Mustafa Kemal Paşa, bunu şöyle tavsif etmekteydi: “Her safhası ile düşünülmüş, izhar, idare ve zaferle intaç edilmiş olan bu harekât, Türk ordusunun, Türk zabitan ve kumanda heyetinin yüksek kudret ve kahramanlığını tarihte bir daha tespit eden muazzam bir eserdir. Bu eser, Türk milletinin hürriyet ve istiklâl fikrinin, lâyemut, abidesidir. Bu eseri vücuda getiren bir milletin evlâdı, bir ordunun başkumandanı olduğumdan, ilelebet mesut ve bahtıyırım.”⁴⁶ Açıkça belirlendiği üzere, bu ifadelerle Mustafa Kemal Paşa, zaferi millete mal ediyordu. Millet hâkimiyetini ve millet iradesini ortaya koyuyordu. Artık, hızla cumhuriyete doğru gidiş, dikkatlerden kaçmıyordu. Meclis’te de, saltanatın kaldırılacağına dair, gizli-açık görüşmeler oluyordu. Mustafa Kemal Paşa ise, en yakın mücadele arkadaşları ile bu konuyu günlerdir konuşuyordu. Nihayet mesele komisyonlarda tartışılmaya başlandı. Üç komisyonun, Teşkilât-ı Esasiye, Şeriye ve Adliye Komisyonlarının bir araya gelmesiyle bir toplantı yapıldı. Bu toplantıda

⁴⁵ Atatürk’ün Jeopolitik ve Stratejik Görüşleri, Harp Akademileri, s. 256.

⁴⁶ Atatürk, Nutuk, T. D. T. E. c. II, s. 677.

Mustafa Kemal Paşa: “. . . Hâkimiyet ve saltanat hiç kimse tarafından, hiç kimseye, ilim icabıdır diye, müzakere ile, münakaşa ile verilemez. Hâkimiyet, saltanat kuvvetle, kudretle ve zorla alınır. Osmanlıları, zorla, Türk milletinin hâkimiyet ve saltanatına vazîülyet olmuşlardı. Bu tasallutlarını altı asırdan beri idame eylemişlerdi. Şimdi de Türk milleti, bu mütecavizlerin hedeflerini ihtar ederek, hâkimiyet ve saltanatını, isyan ederek, kendi eline, bilfiil, almış bulunuyor. Bu bir emrivakidir. Mevzubahis olan millete saltanatını, hâkimiyetini bırakacak mıyız, bırakmayacak mıyız meselesi değildir. Mesele, zaten emrivaki olmuş bir hakikati ifadeden ibarettir. Bu behemehal olacaktır.”⁴⁷ Görüldüğü gibi, millet hakları en güzel şekilde dile getirilmektedir. Her şeye milletin hâkim olması esası, açıklıkla, ortaya konmaktadır. Bu gidişin sonu, hiç şüphesiz cumhuriyettir.

Saltanatın kaldırılmasından sonra, sıra hilâfete gelmişti. Gerçekte, Abdülmecit Efendi, Büyük Millet Meclisi tarafından, halife olarak seçilmişti. Bu, bir zaman meselesiydi. O tarihlerde İstanbul’da bulunan bir yabancı gazeteci: “. . . Oysa Abdülmecit, bu taç giymede, sadece, İslâm’ın ruhanî reisi idi. Yeni halife, nihayet faytonla, Refet Paşa ile birlikte, ilk selâmlık töreni için, Fatih Camii’ne gitti. Bu kutsal yer, müminlerle dopdoluydu. Ama dinî törende hiçbir özel karakter görülmedi. O kadar ki, bu vesile ile Peygamber zamanından beri uygulanagelmiş olan hutbe, yani cuma gününe özgü dua ile yetinildi. O da, Arapça değil, Türkçe okundu. Bu da gösteriyordu ki, Ankara milliyetçilerinin iradesi, kendini camie kadar kabul ettiriyordu.”⁴⁸

Lozan ve Ötesi

Zaferden sonra, Lozan’da, sulh masasına oturulur. Fakat, görüşmeler içte ve dışta, çekişmeli olarak geçer. Gidişi takip edenler, cumhuriyet idaresinin yaklaşmakta olduğunu görebiliyorlardı. Aslında, “millî hâkimiyet” benimsenir bir hale gelmekteydi. Lozan’da istenen ise: Misak-ı Millî’nin tasdiki idi. Bunun için de Mustafa Kemal Paşa, şöyle diyordu: “. . . İstediklerimiz, apaçık ve tabii

⁴⁷ a.g.e., s. 691.

⁴⁸ Paul Gentizon, Mustafa Kemal ve Uyanan Doğu, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1983, s. 42.

haklarımızdı. Bundan başka, hukukumuzu muhafaza ve temin için kudretimiz de vardı. Kuvvetimiz de kâfi idi. En büyük kuvvetimiz, en şayan-ı emniyet dayanağımız, hâkimiyet-i milliyemizi idrak etmiş ve onu bilfiil halkın eline vermiş ve halkın elinde tutabileceğimizi fiilen ispat eylemiş olduğumuz idi.”⁴⁹

İşin özüne dönecek olursak, Mustafa Kemal’in cumhuriyeti Büyük Millet Meclisi’nin eşğine kadar getirmiş olduğunu derhal görürüz. Hatta, kapıdan içeri bile sokmuştur, denebilir; gündeme girmek üzereydi. O günleri yaşamış bulunan, rahmetli Mazhar Müfit Bey: “Bir gün Anadolu Lokantası’nda yemek yiyordum. Ankara’da, o zaman en iyi, tek bir lokanta vardı; o da, bu idi. Orada. Neue Freie Presse adlı Avusturya gazetesinin, Ankara’ya gelen bir muhabiri de yemek yiyordu. Bu zatla, bir gün evvel, Meclis’te, riyaset odasında tanışmıştım. Yanıma geldi. Aramızda şöyle bir muhavere geçti:

– Haberinizi olsa gerek. Sizi tebrik ederim.

– Nedir acaba?

– Mustafa Kemal Paşa beni Meclis’in riyaset odasında kabul etti. Ve dedi ki: “–Alenî olarak ilk defa size söylüyorum. Cumhuriyet ilân edeceğiz.” “–Ne zaman?” dedim. Başını salladı ve “–Çok yakında” dedi”. Sonra Mazhar Müfit Bey devamla: “. . . bir gece evvel beraberdik. . . gülererek: “–Ey çocuklar, yarın cumhuriyeti ilân edeceğiz, dedi. Ve bana döndü: “–Erzurum’dan beri ağzından çıkarmadığın cumhuriyetin, işte zamanı geldi. Yarın istediğin kadar cumhuriyet diye, alenen, artık bahsedebilirsin.”⁵⁰

Bundan sonra, bilindiği üzere, 28 Ekim 1923’te, Meclis’te “Teşkilât-ı Esasiye Kanunu”nu değiştiren bir önerge ile “Hâkimiyet bilâkayd ü şart milletindir. İdare usûlü, halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil idare etmesi esasına müstenittir. Türkiye Devleti’nin şekli hükûmeti, cumhuriyettir”⁵¹ . . . demek suretiyle yıllardan beri özlenen cumhuriyet yönetimi gerçekleşmiş oluyordu.

⁴⁹ Atatürk, Nutuk, T. D. T. E. c. II, s. 703.

⁵⁰ Mazhar Müfit Kansu, Erzurum’dan Ölümüne Kadar Atatürk’le Beraber, c. II, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1966, s. 595.

⁵¹ a.g.e., s. 597.